
Sara MANDELBAUM

NIJE BILO LAKO BITI MLAD

Sara Mandelbaum, devojačko Finci, rođena je u Sarajevu 6. jula 1911. godine od majke Berte – Beje, rođene Gaon i oca Davida Fincija. Imala je stariju sestru Reginu i brata Šaloma. Iz logora na Rabu stupila je u Jevrejski partizanski bataljon, zatim u 7. banijsku diviziju. Holokaust su preživjele sestra Regina i ona.

Ima dva sina, Zorana i Zigmunda – Batu, i petoro unučadi. Zoran je bio predsjednik Jevrejske opštine u Mostaru, inženjer je i otac četvoro dece, Bata je takođe inženjer i otac jedne kćerke.

Moji roditelji su iz Travnika. Imala sam jednu sestru i jednoga brata, sestra je bila starija od mene, a brat mlađi. Ne znam koje su se godine moji roditelji preselili u Sarajevo. Sa nama su živjeli baka i deda. Tata je, kod Bašćaršije, imao limarsku radnju. Stanovali smo najprije u Bijedenici, a onda smo kupili kuću na Babića bašći. Sestra je išla u školu, a poslije se zaposlila u jednoj zdravstvenoj ustanovi kao činovnik i udala se za Alfreda Fincija, iz Zovika, kod Sarajeva. Imali su sina Sabetaja. Bilo je to prije rata.

Cijela naša porodica je poštivala jevrejske običaje. Kod kuće se govorio ladino, bili smo patrijarhalna i pobožna sefardska porodica. Poštivali smo Šabat, tada bi svi bili na okupu. Svakog Purima smo se maskirali, bilo je lijepo, a mi djeca smo dobijali pare i voće.

Sjećam se da sam kasnije imala momka pravoslavca i da tati to nije bilo pravo. Znam da je rekao: „Ono što sam ja, hoću da je i moje dijete“. A i ja sam u duši ipak bila Jevrejka. Nisam mogla pomisliti da se pokrstim da bih se udala. Išli smo u sinagogu, mama uvijek sa šešir-rom na glavi, moja sestra i ja također. Odlazili smo u veliki hram u Sa-
rajevu gdje je tata imao svoje mjesto. Kad su došli fašisti i srušili hram, otac je iste večeri stao ispred slike svog oca i rekao: „Blago tebi da ovo nisi doživio“.

U Sarajevu je bilo Jevreja izbjeglica, poslije dolaska Hitlera na vlast u Njemačkoj. Sjećam se da smo sestra i ja jednom otišle u pozorište. Pjevači koji su pjevali bili su izbjeglice iz Njemačke. Otjerani su kad su sa balkona neki počeli da na njih bacaju jaja. Predstava je prekinuta. Inače se u našoj kući o politici nije pričalo, ali smo znali da je nekoliko porodica, u kojima je bilo mnogo ženske djece, poslalo svoju djecu u Palestinu. Ta djeca su se spasila. A mi smo žalili što nismo bogati, pa da i mi idemo. Otac je imao familiju u Beogradu, brata Isa-
ka Fincija, sa ženom i tri sina. U Beogradu, na Terazijama, držali su prodavnicu namještaja, a imali su i stolarsku radionicu. U poslu su učestvovali i sinovi Šalom, Salamon i Moric. Sva trojica i majka pobjegli su u Palestinu, dok je otac strijeljan, 1941. godine.

Kad su došli Nijemci, bilo je strašno. Moj tata je prvi put izašao iz radnje ranije. Još je radio kao limar u svojoj radnji. Rekao je da su prethodne večeri iz Sarajeva odveli pedeset Jevreja. Poslije su počela masovna odvođenja. Svi Jevreji su bili popisani, skupili su nas tamo gdje je bila Jevrejska opština i slali na prinudni rad. Svake hefte – po nedjelju dana. Došao bi jedan čovjek i odredio ko će ići na rad. Najžalije mi je bilo mog brata. On je morao ići na stanicu. Tamo je sa ostalima prenosio vreće. Jednom se povrijedio, ali ga je Nijemac vratio na-
trag da radi.

U to vrijeme imala sam 28 godina i još nisam bila udata. Jedne večeri su došli po mog brata, ali smo on i ja prije toga zajedno pobjegli prema Miljacki. Šamarali su tatu pitajući ga 'gdje mu je sin'. Vratili smo se sutradan. Poslije nekoliko dana, jedne nedelje, tata je izašao pred kuću, fino obučen. Došao je kamion u koji su kupili Jevreje, pa su i njega odveli. Jedna komšinica, muslimanka, koja je stanovala preko puta nas, dala mu je komad hljeba. Naš rođak, sin brata moje mame, kasnije nam je rekao da su ih sve odveli u Jasenovac. Ispričao mi je da su te stare ljude natjerali da igraju kolo, tjerali su ih kamdžijama, udarali do besvjesti. Te noći mama i ja smo ostale napolju. Zaključali su nam kuću i zapečatili vrata. Prešle smo u komšiluk praznih ruku, a

odatile otišle kod jedne prijateljice Jevrejke. Moja rodica iz Konjica uskoro je poslala lažnu legitimaciju za brata. Mi smo za to dali pare, i ona ga je odvela kod sebe. Brat je potom otišao u partizane, gde je stradao od strane četnika. Poginuo je u 25. godini. Mami nikad nisam rekla da je poginuo.

I mene su jednog dana zatvorili u Vijećnicu. Morala sam sve da im dam – pertle, šnalu. Jedan Jevrejin, čije ime ne znam, poslao nam je hranu; sjećam se da su bile faširane šnicle. Tu nisam bila dugo, ubrzo su nas pustili, ali meni je bilo veoma teško.

Ona rodica iz Konjica je poslala lažnu legitimaciju i za mene, tako da sam i ja došla kod njih. Isto smo kasnije uradili i za mamu, ali nas je čovjek koji je trebalo da je dovede prevario i mama je ostala u Sarajevu. Ona je, kasnije, odvedena u logor za žene, u Staru Gradišku.

U Konjicu su me, iako sam imala legitimaciju, izbacili na stanicu. Ne sjećam se kako sam se zvala, navodno bila sam iz Goražda. Od Jevreja je tamo bio samo moj stric koji se uzdao u to da će ga zaštititi Hrvati. Ali, jednog dana, prvo su upali partizani, pa četnici, pa ustaše, i onda su nas odveli. Povelili su nas natrag, u Sarajevo. Spasio nas je David Hajon, iz Mostara. On je javio talijanskom kolonelu da su oni napisali da su u njihovoj zoni svi Jevreji zaštićeni. Talijani su tada platili za svakog našeg Jevreja. Mene su čak slikali za novine. Tako smo imali sreće da nas ponovo vrata u Konjic. Sve vrijeme nismo jeli ništa, ali ja nisam osjećala glad. U grupi smo bili moj stric, njegova žena, dvije kćeri i mala od jedne kćerke. Ostala je živa, sad je u Zagrebu, dr Debora.

Tada sam riješila da moram otići iz Konjica. Moji iz familije su rekli da su ih ustaše odvele radi mene. Jednog dana daidža* me je odveo u Mostar. Na rastanku me je upitao šta mi treba jer tu nema nikoga da mi pomogne. Zamolila sam ga da mi da tatinu sliku i peškir. Našao se tu neki čovjek koji je ponudio da me odvede. Kod njega ipak nisam mogla ostati, pa sam slijedećeg jutra otišla kod Davida Hajona, koji mi je rekao da nađem sobu koju će platiti Jevrejska opština. Tražeći sobu, naišla sam na moju poznanicu, Desu, ženu Miloša Babića. Oni su, na Musali, imali šnajdersku radnju. Desa me je pozvala kod njih, tako da sam objeručke prihvatila da pomažem njenom mužu u radnji jer sam znala šiti. Ona je bila mojih godina, muž je bio dosta stariji. Mužu me je predstavila mojim pravim imenom i rekla da sam njena drugarica, na šta je on odgovorio da sam u tom slučaju sigurno

---

* Daidža = stric (turb.)

dobra i poštena. Tamo sam šila, peglala talijanske bluze. Sećam se da mi je Desin muž, odmah po dolasku, dao pola panjoke. što mi je tada mnogo značilo.

Početkom novembra 1942, David Hajon je pozvao sve Jevreje da dođu u sinagogu. Tamo su održali molitvu i rekli da će svi morati napustiti Mostar i ići u Dubrovnik, gdje će biti smješteni u talijanski logor, jer je Mostar postao nesigurno područje u koji su povremeno upadale Francetićeve „Crne legije“, a talijanska vojska nije mogla da obezbedi zaštitu. Legije su kupile jevrejske izbjeglice, posebno one koje nisu imale prebivalište u Mostaru. Svi Jevreji su, 17. novembra te godine, sa najnužnijim stvarima koje su mogli ponijeti, i žutim trakama sa Davidovom zvijezdom na rukama, vozom prebačeni u Dubrovnik.

U Dubrovniku su nas dočekali talijanski karabinjeri i rekli da se skupimo po porodicama. Zatim su nas brodovima transportovali u Kupare, pa na Hvar, Lopud i Vela Luku. Ja sam bila sama pa sam s mostarskim Jevrejima otišla na otok Lopud gdje sam bila smještena u hotelu „Grand“, u sobi broj 27. Tamo sam upoznala mog budućeg muža Mojšija Mandelbauma. Za njega sam se udala 14. februara 1943, na otoku Lopudu. Vjenčanje je bilo po jevrejskom običaju, a vjenčao nas je pravi rabin... Svi smo se veselili. Mojšija su čak pustili da ode u Dubrovnik u pratnji talijanskog vojnika, da kupi vino i druge stvari za vjenčanje. Ja sam tada šila za talijanske vojnike uniforme i dobijala dodatnu panjoku.

U maju 1943. svi Jevreji su prebačeni u koncentracioni logor na Rabu, gdje su uslovi za život bili mnogo teži. Tamo su se već nalazili zatvoreni Slovenci.

Moj muž i ostali Jevreji organizovali su partijsku ćeliju. Potajno su slušali radio i pripremali ustanak u logoru. Sarađivali su sa Slovencima, jer ih je dijelila samo žica. Kad su saznali da je Italija kapitulirala, digli su se na ustanak, uzeli oružje i dočekali partizane koji su došli da nas oslobode. Stariji su ostali na Rabu; neki koji su imali novca otišli su u Italiju, a veliki broj mlađih ljudi otišao je u partizane.

Pitali su nas: ko hoće da ide u partizane? Oni su već bili organizovani. Muž i ja odlučili smo da krenemo. Oni koji su ostali, ispratili su nas. Pomislila sam da i nije važno ako poginem. Pozdravili smo se sa svekrvom i zaovom, koje su ostale u logoru na Rabu i krenuli lađom.

Mi smo bili organizovani u Rapski partizanski bataljon koji je bio u sklopu 7. banijske udarne brigade. Komesar nam je bio Muhamed

Kalauzović, koji je oženio moju drugaricu Lenku Levi, iz Mostara. Nas dvije smo bile zajedno u logoru na Rabu.

Sjećam se da smo stalno bili u pokretu. Stanemo da se odmorimo, a neko dovikne: „Pokret, pokret!“ U Jevrejskom partizanskom bataljonu bilo nas je oko 250. Neki koji su izašli iz logora, nisu bili sa nama. Otišli su u Topusko ili su bili u zbjegovima. Ja sam dobila zavoje i sanitetski materijal. Međutim, kad smo došli u Karlovac, odred je rasformiran. Znam da je neko držao govor i rekao da smo mi poslije logora puni gorčine i spremni na borbu, ali su nas rastavili. Rastavili su muževe od žena. Ja sam plakala, isto kao i moj muž; dala sam mu svu robu, osim svoje. Odmah su mi rekli da neću moći da nosim sve što imam čim počne prva ofanziva, tako da sam sve što sam imala podijelila s drugaricama.

Posebno teško bilo je s hranom. Dešavalo se u selima da imamo šta jesti, ali nije bilo tako uvijek. Dođem u selo i pitam: „Imaš li, drugarice, da mi daš nešto da pojedem?“ Pa, ako da. Sjećam se da smo pjevali: „Hajd’ u partizane / hajd’ u zemlju našu / za narod, za slobodu...“ Kad usporedim kako smo se skućeno osjećali u logoru, taj osjećaj slobode mi je mnogo značio. Oslobođenje sam dočekala u partizanima. S mužem sam se vidjela samo nekoliko puta. Prvog sina rodila sam 1945, kad sam već stigla u Mostar. Nažalost, razbolio se od crvenog vjetra i umro. Slijedeće godine sam rodila Zorana. Imam još jednog sina Zigmunda – Batu. Dobio je ime po tati mog muža. Imam pet unuka. Dvije unuke i unuk su u Izraelu, jedan unuk je u Italiji, Batina kćerka je također u Italiji, gdje se udala.